

'Prachtig, treffend en ontroerend.' – *Lese-Zeit*

Francisco Azevedo

Familie is
het moeilijkste
gerecht

ROMAN • SIGNATUUR

Over het boek

Een verrukkelijke feelgoodroman van Braziliaanse bodem

Antonio wordt 88 en staat heel vroeg op om in de keuken de culinaire voorbereidingen te treffen voor het familiefeest. Als hij in de loop van de jaren iets heeft geleerd is het wel dat families de moeilijkste gerechten zijn om te bereiden. Er zijn bovendien geen vaste recepten voor, elke familie moet 'à la mode de la maison' gemaakt worden, en daar is een getalenteerde kok voor nodig.

Tijdens zijn voorbereidingen denkt Antonio terug aan zijn eigen familiegeschiedenis – die in 1908 in Portugal begon –, met name aan tante Palma. Zij haalde zich de woede van haar broer op de hals toen ze de gestrooide huwelijksrijst verzamelde en die hem en zijn kersverse vrouw cadeau deed. Goedkoop en vies, vond hij het. De rijst blijkt later bijzondere eigenschappen te bezitten, althans volgens tante Palma. Zij was het die Antonio allerlei magische verhalen vertelde toen hij nog een jongetje was.

Je hebt zoete families. Andere hebben een bittertje. Weer andere zijn extreem gepeperd. Je hebt er ook die nergens naar smaken – een soort family light. Hoe dan ook, familie is een gerecht dat altijd warm, ja, zelfs heet moet worden opgediend.

De pers over het boek

'Een prachtige, ontroerende en aangrijpende roman. Lezen!'

– *Frankfurter Stadtkurier*

'Het boek zit vol humor en levenslessen, spreekwoorden en gezegden die het verhaal van de rijst extra smaak geven. De intelligente humor geeft het verhaal lucht.' – *Rascunho*

'Een roman met een nostalgische sfeer die aan Machado de Assis doet denken, maar vol kleurrijke beelden.' – *Jornal do Brasil*

'Het lijkt wel een glas dat overstroomt – met gevoelens, verhalen, levenslessen, kinderen, kleinkinderen en te vereffenen rekeningen.'

– *O Globo*

Over de auteur

Francisco José Alonso Vellozo Azevedo (Rio de Janeiro, 1951), kortweg Francisco Azevedo, was diplomaat, dichter, dramaturg en hij schreef scenario's voor 250 film- en tv-producties. Nu heeft hij zijn eerste schreden gezet op het pad van romancier.

Wilt u op de hoogte worden gehouden van de romans en literaire thrillers van uitgeverij Signatuur? Meldt u zich dan aan voor de literaire nieuwsbrief via onze website www.uitgeverijsignatuur.nl.

Francisco Azevedo

Familie is het moeilijkste gerecht

Vertaald door Kitty Pouwels

SIGNATUUR

2014

© Francisco Azevedo
Published by special arrangement with 2 Seas Literary Agency
Oorspronkelijke titel: O Arroz de Palma
Vertaald uit het Braziliaans-Portugees door Kitty Pouwels
© 2014 Uitgeverij Signatuur, Utrecht en Kitty Pouwels
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Wil Immink Design
Omslagbeeld: Shutterstock (foto) en Thinkstock (achtergrond)
Typografie: Pre Press Media Groep, Zeist

ISBN gebonden editie 978 90 5672 474 0
ISBN e-book 978 90 449 7117 0
NUR 302

Eerste druk, maart 2014
Tweede druk, e-book, maart 2014

Obra publicada com o apoio do Ministério da Cultura do Brasil / Fundação Biblioteca Nacional
Deze vertaling kwam mede tot stand dankzij een subsidie van het ministerie van Cultuur van Brazilië / Fonds Nationale Bibliotheek

MINISTÉRIO DA CULTURA
Fundação BIBLIOTECA NACIONAL

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Voor degenen die zijn heengegaan, voor ons die hier zijn en voor hen die nog komen. Familie zijn we allemaal.

grão de arroz N., m. 1) rijstkorrel; 2) Astr. granulatiekorrel: stralende korrel op het zonoppervlak, meestal midden op de zonneschijf, gemakkelijk te zien door het contrast met de rest van de schijf en met een zeer korte levensduur.

– WOORDENBOEK AURÉLIO

Familie is het moeilijkste gerecht

Hier ben ik, op de *fazenda*. Hier ben ik, in de keuken, iets na vier uur in de ochtend. Isabel slaapt nog, de zon is nog niet op. Hier ben ik, een oude man van achtentachtig. De jongste generatie ziet mij als de eeuwige grootvader, degene zonder begin of einde, degene die al met dit gerimpelde hoofd ter wereld is gekomen. Hier sta ik met mijn witte schort om de tuinkruiden te hakken. Ik bereid het feestmaal voor de familie. Zal ik de kracht hebben? 88: twee verticale symbolen van oneindigheid. Een goede leeftijd. Het wordt een mooi feest. Ik ben ervaren. Tante Palma heeft me leren koken toen ik jong was. Waar zou tante Palma zijn? Soms laat ze zich een tijdlang niet zien. Soms zie ik haar met mama en papa door het huis dwalen, en dan hoef ik niet eens mijn bril op te zetten. Ze verschijnen op wisselende leeftijden, vrolijk of bezorgd, sprekend of zwijgend. Afhankelijk van de dag en het uur waarop ik ze zie. Inbeelding? Seniliteit? Raak ik de draad soms kwijt? Ik betrap me er weleens op dat ik sta te praten met het jochie dat ik ooit was. Of dat ik hardop pratend schrijf, terwijl er niemand in de kamer is. Ik praat met mijn dierbaren, die ver weg zijn in tijd en ruimte. Soms ben ik bang en fluit ik een wijsje in het donker. Dan ineens: licht. Cinema! Ik projecteer verhalen voor mezelf. Ik zie mijn broers en mijn zus weer als kinderen, haarscherp, terwijl ze op elkaars rug springen, wegrennen en terugkomen om als jonge honden over elkaar heen te rollen. Ik zie mijn eigen Isabel weer als verliefd meisje. Ik zie mijn kinderen toen ze nog dicht bij me, van mij waren. Levendige herinneringen, in elke zin: in smaak, gehoor, zicht en gevoel. Ik spoel door, naar het heden – waar ik van hou! – en nog verder, waar alleen de hoop toegang heeft. Ik ben verleden, heden en toekomst – drie verschillende personen in één, het mysterie van

de aardse drievuldigheid. Ik vertrouw op jou, die me nu gezelschap houdt en mijn gedachten leest.

Een oud mens mist zijn vader en moeder. Alles is zo lang geleden! Een oud mens wil op schoot, wil gevoerd worden met een lepel die uit de verte met een vliegtuigje komt aangevlogen, wil na zijn bad naar bed worden gebracht, worden ingestopt met een schoon lakenkje, een zacht kussen. Een vertrouwd verhaaltje, een slaapliedje, een nachtzoen. De deur van de slaapkamer op een kier, het licht aan op de overloop – een richtpunt is altijd fijn. Een oud mens voelt het gemis van een hogere instantie. Wie kan hem beoordelen met wijsheid en een onafhankelijke blik? Wie kan, beter dan hijzelf, een onpartijdige inschatting maken van de zaak? Een oud mens is een kind met een andere energie. Rondrennen in de tuin, op en neer op de wip, heen en weer op de schommel, dat interesseert hem niet meer. Dat stelt zo weinig voor. Wat hij nu wil is als een pijl door de lucht vliegen, alle beesten vrijlaten die hij in zijn hele leven heeft verzameld: huisdieren, wilde dieren, nuttige beestjes en ongedierte. De logge reptielen die nog opgesloten zitten in zijn hart en de vlinders, vissen en vogels, alles los in de hemel! Tante Palma zei altijd dat een oud mens in het uur van de dood het allergrootste en het allerkleinste van zichzelf kent. Hij is olifant en bidsprinkhaan tegelijk. Hij is woudreus en veldbloem, oceaan en regenplas, bergketen en zandkorrel. Ze verzekerde me dat je precies weet wanneer je van het een in het ander overgaat. Dan begint de ziel allerlei natuurgeluiden te maken: gegier van wind, geruis van water, voetstappen op het grind, brandend vuur, knappend hout, verschillende soorten ademhaling en dan ineens snel geklapwiek van vleugels. En daar zet het koor in – dierenstemmen. De ziel van de oude mens begint dreigend te briesen – tweede deel van het concert. De ziel gaat brullen, janken, gillen, hinniken en loeien. Daarna zoemen, tjirpen en kwinkeleren. De ziel breekt los op weg naar de eeuwigheid, en dan, ja dan – sopraan, tenor, contra-alt en bas – zingt ze de mooiste aria uit de mooiste opera! Als kind geloofde ik hier heilig in. Later, als volwassene, moest ik erom lachen. Een tijdje geleden ben ik het opnieuw gaan geloven.

Hier in de keuken vlieg ik weg als een pijl en laat ik mijn beesten vrij. Hier in de keuken reis ik zonder paspoort, zonder ticket, zon-

der vliegveldcontrole. Willen de autoriteiten mijn vingerafdrukken? Die staan in het brooddeeg. Willen ze mijn foto? Ik heb er verschillende, van voor en van opzij, met mijn ouders, mijn broers en zus, en met degenen die erbij zijn gekomen. Gesproken portretten – met luide stemmen, de hele familie door elkaar heen. Rommelige familie. Heilige familie ...

Ik moet me concentreren. Dat is essentieel. Waarom? Wat een vraag! Familie is een moeilijk te bereiden gerecht. Er gaan veel ingrediënten in. Die allemaal verzamelen is niet makkelijk, zeker niet met Kerstmis en oud en nieuw. De kwaliteit van de pan doet er niet toe, het maken van een familie vereist altijd moed, toewijding en geduld. Het is niet voor iedereen weggelegd. De fijne kneepjes, de geheimpjes, het onvoorzienbare. Soms krijg je de neiging het op te geven. Dan maar een lege maag. Je wordt overvallen door luiheid, dat welbekende gebrek aan inspiratie voor wat je zult gaan eten, die lusteloosheid. Maar het leven – een groene olijf aan een prikker – vindt altijd weer een manier om je enthousiasme en eetlust op te wekken. De tijd dekt de tafel, bepaalt het aantal stoelen en de tafelschikking. En ineens, als een wonder, wordt de familie opgediend. A komt uit de oven als de slimste van allemaal. B is perfect gelukt, daar is iedereen het over eens, hij is de grappigste en de sociaalste. C – wie had dat ooit gedacht? – is te lang gebakken, taai geworden en verwelkt voor z'n tijd. Hij hier is de dikste en de gulste, uitbundig en volstaan. Die daar is degene die tot ieders verbazing ver weg ging wonen. Zij daarachter is de hartstochtelijkste. En die daarnaast de evenwichtigste.

En jij? Ja, jij daar, die mijn gedachten leest en me hier gezelschap komt houden. Hoe sta jij in het familiealbum? Als de meest praktische en objectieve? De sentimenteelste? De hulpvaardigste? De streberigste? Degene die nooit van werken wilde weten? Wie je ook bent, zit niet te klagen over wat je gekregen hebt en hoeveel. Verzamel alle affiniteiten en antipathieën die deel uitmaken van je leven. Er is geen haast bij. Ik wacht wel. Heb je ze? Allemaal? Prima. Doe dan nu je schort voor, pak de snijplank en het scherpste mes en houd een paar dingen in de gaten. Zo meteen ruik ook jij naar ui en knoflook. Als je moet huilen: schaam je niet. Familie is een gerecht dat op de emoties werkt. En mensen huilen nou eenmaal. Van blijdschap, woede of verdriet.

Het eerste wat je in de gaten moet houden is dit: exotische specerijen veranderen de smaak van de verwantschap. Maar een uitgekende melange van die specerijen – doorgaans afkomstig uit Afrika en het Verre Oosten, en met iets apart en onbekends – maakt de familie kleuriger, interessanter en lekkerder.

Let ook goed op maten en gewicht. Een snuffe meer van dit of dat en je hebt een ramp. Familie is een uiterst delicaat gerecht. Alles moet zorgvuldig worden gemeten en gewogen. En dan nog iets: je kunt niet zonder een vaardige hand, een professionele aanpak. Vooral als het zover is dat je wilt gaan roeren. Goed roeren is een ware kunst. Een dierbare vriendin van me heeft het hele familiegerecht verpest, alleen maar doordat ze op het verkeerde moment begon te roeren.

Dwaas genoeg zijn er nog steeds mensen die geloven in het recept voor de perfecte familie. Flauwekul. Eén grote illusie. Er bestaat niet zoiets als een familie stroganoff, familie *à belle meunière* of *famille au vin*, waarin het bloed de doorslaggevende rol speelt bij de bereiding van de delicatessen. Familie is affiniteit, het is een gerecht ‘van het huis’. En elk huis bereidt z’n familie graag op zijn eigen manier.

Je hebt zoete families. Andere hebben een bittertje. Weer andere zijn extreem gepeperd. Je hebt er ook die nergens naar smaken – een soort *family light* waar je alleen maar genoeg mee neemt vanwege de slanke lijn. Hoe dan ook, familie is een gerecht dat altijd warm, ja, zelfs heet moet worden opgediend. Een koude familie is gruwelijk, niet door je keel te krijgen.

Om een voorbeeld te geven: er zijn families waarvan de bereiding veel tijd kost, met een recept dat vol staat met opmerkingen: doe zus, doe zo – een hels karwei! Andere worden, met dank aan een onbedwingbare fysieke aantrekkingskracht, van het ene moment op het andere gemaakt, in een wip, vrijwel altijd ’s nachts. ’s Ochtends word je zielsgelukkig wakker, en als je gaat kijken, is je gezin al klaar. Daarom is het goed te weten op welk moment je het vuur lager moet zetten. Ik heb hele families voortijdig afgebroken zien worden vanwege te hoog vuur.

En ten slotte: een familiegerecht kun je niet kopiëren, je moet het zelf verzinnen. Je leert het gaandeweg, al improviserend geef je van dag tot dag door wat je weet. Je pikt ergens wat op van iemand die

je er uit eigen ervaring over vertelt, je vindt ergens anders nog wat op een stukje papier. Veel raakt zoek in het geheugen. Vooral in het hoofd van een oude, al half kindse man als ik. Wat deze oud-kok je wel kan vertellen is dat familie, hoe flauw of smakeloos ook, een gerecht is dat je móét uitproberen en eten. Als je ervan kunt genieten, geniet er dan van. Trek je niets aan van de etiquette. Doop je brood maar lekker in dat restje saus dat is achtergebleven op het porselein, fabrieksservies, aluminium of aardewerk. Haal eruit wat erin zit. Familie is een gerecht dat, wanneer het op is, niet na te maken valt.

Het huwelijksgeschenk

Ja, ik heb nog heldere momenten. Mijn naam is Antonio. Antonio hoe? Antonio zo: de Antonio die ik ben geworden door alles wat ik in mijn leven heb meegemaakt, en nog meemaak. Daarna is het makkelijk. Ik ga weg, zoals zovelen al zijn weggegaan, om ruimte te maken voor de talloze levens die volgen. Er komt een dag waarop de ouwe man, der dagen zat, beleefd bedankt voor de aandacht, netjes zijn ogen sluit, zich verheft en zijn plaats afstaat aan de baby die op komst is, een willekeurige nieuwkomer. Familie zijn we allemaal.

Ja, dat ben ik, Antonio. De oudste zoon van José Custódio en Maria Romana. Mijn ouders zijn geboren in Viana do Castelo, in het noorden van Portugal. Daar zijn ze op 11 juli 1908 getrouwd, onder een overvloedige rijstregen. Tante Palma beschreef de scène met veel nadruk: de rijst die bij de uitgang van de kerk over het paar werd uitgestort, vormde een ware hoosbui. Handen- en handenvol, een witte regen waar geen eind aan kwam. Zo'n overvloedige zegenwens was nog nooit vertoond.

‘Dit is de gelukkigste dag van mijn leven!’ – tante Palma imiteerde mama's stem. En daarna deed ze papa na, tot over zijn oren verliefd: ‘Vandaag neem ik mijn liefste met me mee!’ En daarna de stemmen van de vele genodigden: ‘Lang leve Maria Romana! Lang leve José Custódio! Hoera!’

Gefluit, vreugdetranen. Tante Palma kende alle teksten uit haar hoofd, ze imiteerde de gezichtsuitdrukkingen, de tics, de manier van spreken van ieder familielid, van iedere vriend of vriendin. Ik luisterde ademloos, ik ging totaal op in de verhalen, de personages, de scenario's en de manier van kleden uit die tijd. Ik was er niet bij, het was lang voor mijn geboorte, maar toch heb ik overal aan deel-

genomen. Ik heb alle details gezien. Een van mijn lievelingsscènes: het over de schouder gooien van het boeket met oranjebloesems, de spectaculaire boog hoog door de blauwe lucht, het tumult onder de maagden en de duizelingwekkende val van de bloemen, recht in de handen van het blind geboren meisje, de enige die er geen moeite voor deed – niet het minste ellebogenwerk om de garantie te krijgen dat zij de volgende bruid zou zijn. Het geluk kwam haar gewoon in handen gevallen, een kwestie van seconden. Iedereen verstomde van verbazing. Er viel een ongemakkelijke stilte. Wie had dat gedacht? Hier en daar klonk zelfs enig protest. Zij! Uitgerekend zij die de schoonheid die ze ontving niet eens kon waarderen. Wat had zij nou aan het wit van de bloesems, het groen van de blaadjes, het zo kunstig gestrikte satijnen lint? Allemaal nutteloos, in dichte nevel gehuld. Parels voor de zwijnen. Toen verscheen er op het gezicht van het blinde meisje een stralende lach, omdat de geur en de zachtheid nog sterker waren dan de kleur. Een eenzaam applausje verbrak de algehele verbijstering. Twee andere voegden zich erbij. En toen klapten ze allemaal, zelfs de teleurgestelde trouwlustigen. Wie velst er een oordeel over het nut? Wie verklaart het onverklaarbare? Helemaal onlogisch is het niet: als je iets over je schouder gooit, doe je dat toch blindelings? De wegen van de hemelse God zijn ondoorgrondelijk en het boeket van mijn moeder Maria Romana belandde in de duisternis waar de liefde zich verschool. Ja, dit is zeer zeker een van de scènes die me zijn bijgebleven.

Tante Palma was mijn theater – en wat een repertoire, wat een acteerwerk! Maar net als het verhaal op z'n hoogtepunt was, werd het schouwspel steevast onderbroken. Dan ging ik met mijn armen over elkaar zitten mokken. Bedtijd. Uitgerekend nu!

‘Antonio, niet zo koppig, hoor! Anders vertel ik je morgen geen verhaaltjes. Tijd om te gaan slapen. Kom maar even op m'n schoot, kom.’

Dat aanbod haalde me over de streep. Ik, sprietje van zes met een ondeugende lach, hees me omhoog naar het comfort van die stevige omhelzing van armen en benen – een omhelzing ver van de grond. De schoot van tante Palma was een soort cabrio-baarmoeder die me met het dak omlaag door een fantastische wereld voerde, een wereld die me des te meer fascineerde omdat ik er de hoofdrolspe-

lers van kende. Ik woonde bij hen in huis.

De volgende avond stond ik direct na het avondeten al ongeduldig voor de leunstoel. Een gewone stoel. Gewoon? Natuurlijk niet. Voor mij: podiumstoel, coulissenstoel, regisseursstoel, allesstoel. En daarop, nu met eigen licht, Palma – niet de tante, maar de actrice. Altijd in het zwart gekleed, maar verder onvoorspelbaar. Op sommige avonden plechtig. Op andere informeel. Soms goedlachs. Soms vol suspense. En dan, bij toverslag: het woord! Het verleden komt boven. En ik, kind met rimpels hier in deze keuken, reis nog steeds, in de bontgekleurde tegenwoordige tijd.

‘Lang leve Maria Romana! Lang leve José Custódio! Hoera!’

Iedereen volgt de bruidsstoet. Maar tante Palma blijft achter, turend naar de rijst die over het hele kerkplein verspreid ligt. Voor haar is dat gigantische, korrelige witte haakwerk geen toonbeeld van verspilling, maar van gulheid. Een collectief werkstuk, handgemaakt. Een concreet bewijs dat de grove, ongevoelige mens, al is het maar voor een paar momenten, ook fijnbesnaard en poëtisch kan zijn. Enthousiast begint ze alle rijst bijeen te rapen. Niet één korreltje laat ze op de stenen liggen. Als ze, eenmaal thuis, de oogst weegt, heeft ze tot haar blijdschap twaalf kilo op de schaal. Twaalf kilo rijst! Ziedaar het huwelijksge Geschenk dat ze haar broer José Custódio en haar geliefde schoonzus Maria Romana zal geven. Op het kaartje schrijft ze even intelligent als slecht leesbaar:

Deze rijst – in de aarde geplant, als manna in de woestijn uit de lucht gevallen en van de stenen geraapt – is het symbool van vruchtbaarheid en eeuwige liefde. Dit is mijn gelukwens voor jullie.

Palma

Viana do Castelo, 11 juli 1908

Mama vindt het een prachtig cadeau, ze huilt van ontroering. Papa daarentegen vindt het absurd, ja zelfs beledigend. Zodoende, hoe ironisch, wordt tante Palma’s met zoveel liefde geschonken rijst aanleiding voor de eerste echtelijke ruzie.

‘Elf uur, José! Onze eerste dag als man en vrouw is voorbij!’

‘Het lijkt wel een droom.’

‘Palma was zo schattig.’

‘Dat mens is gek. ’t Is mijn zus, maar ze is knettergek.’

‘Ze is geweldig. Een vrouw die op haar zestiende haar moeder heeft verloren en die in haar eentje vijf broers en zussen heeft weten groot te brengen, verdient alle respect en bewondering.’

‘Ik erger me dood aan die preken van haar. Ze zegt altijd van die ongepaste dingen. Ze noemt zichzelf een romantica maar in feite is het gewoon een bot mens.’

‘Palma is ook een romantica. Een onbegrepen romantica.’

Er wordt aangeklopt. Papa en mama zijn verbaasd.

‘Verwacht jij iemand?’

‘Natuurlijk niet, José.’

Ze fatsoeneren vlug hun kleren. Papa doet open.

‘Palma?’

Tante Palma komt binnen met de zware juten zak. Met een zucht van verlichting zet ze hem op tafel.

‘Wat is dat nou?’

Tante Palma geeft geen antwoord en loopt direct naar mama toe. De twee vrouwen omhelzen en kussen elkaar hartelijk.

‘Maria Romana, wat zag je er prachtig uit! Jij hebt me door die gruwelijke donderpreken van die zwarte kraai geholpen!’

Papa ergert zich aan dit gebrek aan eerbied.

‘Een beetje meer respect graag, dom Plácido is onze oom!’

‘In ziekte en verdriet, in armoede en ouderdom, tot de dood jullie scheidt. Goeie god, dat is geen zegen meer, dat is een vloek!’

Mama verbijt haar lach. Papa, geïrriteerd, probeert erachter te komen wat er in de zak zit. ‘Wat heb je daar? Buskruit?’

Tante Palma geeft hem een harde tik op zijn handen, haalt de kaart uit haar jurk en overhandigt die aan mama. Mama’s zwijgen terwijl ze hem leest wordt door broer en zus verschillend geïnterpreteerd.

‘José, dit zul je niet geloven!’

‘Ik geloof het nu al niet.’

‘De rijst van de bruiloft!’

Papa is perplex. Opgelaten veegt tante Palma haar klamme handen af aan haar rok. Mama besluit de brief voor te lezen. Ze kijkt naar haar man en wacht op een simpel woord of gebaar van dank-

baarheid, wat voor reactie dan ook. Niets. De spanning is om te snijden. Tante Palma zoekt steun bij de tafel en heft haar hoofd. Ze laat zich niet intimideren door de boomlange Portugees die langzaam op haar af loopt. Zwarte voetstappen vol ingehouden woede. Broer en zus staan tegenover elkaar. De een ruikt de geur en voelt de warmte, de ademhaling van de ander.

‘Palma, ik mag dan zo arm zijn als een kerkrat, maar geen mens zal mij ooit smerige rijst zien eten die van de grond is geraapt, een overblijfsel dat anderen niet meer hoefden.’

‘Dat verbaast me niks. Je bent altijd al een arrogante kwast geweest.’

‘José, dit is een geschenk vol liefde. Zie je dat dan niet?’

‘Het is belachelijk! Een belediging! Ik voel me vernederd als man en als gezinshoofd!’

Tante Palma wil de zak weer oppakken. Mama houdt haar tegen.

‘Het cadeau blijft hier.’

‘Ik wil die troep niet in mijn huis!’

Tante Palma barst in tranen uit.

‘Troep? De rijst van familieleden en vrienden waarmee jullie huwelijk is ingezegend!’

‘Troep, ja! Een hoop nutteloos afval, dat vind ik ervan.’

Tante Palma stormt op papa af. Ze vliegen elkaar in de haren. Mama probeert ze uit elkaar te halen en vangt de nodige duwen en klappen op. ‘Hou op daarmee, in godsnaam!’

‘Krentenkakker! Vrekkig wijf!’

‘God, waarom moet uitgerekend jij mijn broer zijn! Ik hoop dat je ooit zult boeten voor je hatelijkheid!’

‘Kon er niet eens een paar cent vanaf voor een fatsoenlijk cadeau-tje?’

Tante Palma loopt huilend de deur uit. De sfeer is bedrukt. Doodse stilte. Mama kan papa wel wurgen, ze kookt vanbinnen, maar ze weet zich in te houden.

‘En jij noemt Pálma een bot mens?’

‘Nou is het genoeg. Ik wil er geen woord meer over horen. Geef die rijst maar weg. Palma hoeft er niet van te weten.’

‘Die rijst is een geschenk. Die rijst blijft hier.’

‘Mij best. Hou dat verdomde geschenk dan maar. Na een tijdje

bederft hij en komt er ongedierte in, dan kun je hem alsnog weggoeien.’

‘Mijn lieve José Custódio, nou moet je eens goed naar me luisteren: deze rijst is liefde, pure liefde. Die bederft niet.’

Papa had talloze goede eigenschappen, maar hij kon ook strontvervelend zijn. Tante Palma had een theorie die een sluitende verklaring gaf voor mijn vaders humeurigheid: obstipatie. En het was waar: papa’s stoelgang was een lijdensweg. Tante Palma leerde me dat het woord ‘strontvervelend’ niet zomaar uit het niets is ontstaan. Iemand die zijn ontlasting er niet uit krijgt, wordt al gauw prikkelbaar. En klopte dat niet met wat we in de praktijk zagen? Wanneer papa’s toiletbezoek succesvol was verlopen, merkte de hele familie dat altijd meteen. Dan was hij letterlijk ontlast. Als iemand iets van hem wilde, hield die in de gaten wanneer hij naar de wc ging: dat kon het ideale moment zijn. Was de boodschap gelukt, dan kwam papa naar buiten in een ware staat van genade. Een gezuiverd man.

Al jong leerde ik dat het lichaam nog meer manieren heeft om zich te zuiveren. Urine, menstratiebloed, braaksel, puistjes, sperma, snot en zweet, alles zuivert je. Zo bezien zijn tranen de meest verheven vorm van zuivering. En de geboorte van een kind de meest complete.

Bernardo en een beetje Rosário

Hier ben ik, op de fazenda. Hier ben ik, in de keuken, iets na vier uur in de ochtend. Hier sta ik in mijn witte schort, omringd door geesten en herinneringen. Niet dat ik dood ben, integendeel. Ik ben kerngezond. Toen ik vandaag in de spiegel keek, zag ik niets wat leek op een olifant of een bidsprinkhaan, een bergketen of een korrel zout. Een bewijs: we leven in het jaar 2008. Ik heb kabeltelevisie, waarmee ik uitzendingen uit alle delen van de wereld ontvang. Een warboel aan zenders om langs te zappen, maar daarvoor heb je een afstandsbediening. Ik kijk naar films, interviews en nieuwsuitzendingen en oefen mijn Frans, mijn Engels. Ik amuseer me met Japanse talkshows, ook al versta ik er geen woord van. Vroeger had ik een videorecorder, tegenwoordig een dvd-speler. Beeld en geluid zijn er ongelooflijk op vooruitgegaan. Mijn muziekinstallatie heeft een flink vermogen, mijn cd-collectie gaat van Mozart tot soundtracks van soapseries. Ik heb een vaste draadloze telefoon, met antwoordapparaat en fax, en ik ben ook bereikbaar via mijn mobiel. Ik heb internet en bezoek graag chatrooms.

Degene die me steeds in contact brengt met de nieuwste technische snufjes is mijn kleinzoon Bernardo. Om de haverklap brengt hij een nieuwigheidje mee uit Rio de Janeiro. Hij lijkt sprekend op mijn vader José Custódio in zijn jonge jaren. Een kleinkind is goed voor je gezondheid. Als het grootvaderschap een gesuikerde versie van het vaderschap is, dan is een kleinkind een kind met extra proteïnes, vitamines en mineralen. Elk etmaal een knuffel van een kleinkind is een perfect vervangingsmiddel voor elk mogelijk medicijn. Alleen al de wetenschap dat Bernardo in mijn buurt is, fleurt me fysiek op. Dan krijg ik zin hem te trakteren op iets lekkers of hem een aai over zijn bol te geven.

Bernardo maakt me jong, hij geeft me levenslust. En familieproblemen. Niets tragisch, niets dramatisch. Een ruzietje met zijn vader of zijn moeder, zin om het huis uit te gaan en op zichzelf te gaan wonen, kleine alledaagse ergernisjes à la luchtige sitcom. Ik zeg hem meteen dat dat onzin is, dat ouders nu eenmaal zo zijn, dat je geduld met ze moet hebben. En zo nog wat van die doodgewone teksten voor doodgewone problemen van een doodgewone familie. Laatst zaten we aan het eind van de middag een poosje op de veranda. Bernardo vertelde me over zijn vriendin. En over een ander meisje, op wie hij verliefd was. Hij wist niet wat hij moest doen. Hij kon ze niet allebei hebben. Of toch? Ik moest lachen. Dus zelfs met alle geavanceerde technologische hulpmiddelen van nu kampen jongeren nog steeds met het aloude probleem: op welk moment moet je het vuur laag zetten? Ik heb hem duidelijk gemaakt dat je ondanks de voorgeprogrammeerde magnetron, diepvriesproducten, soep uit een pakje en al die moderniteiten in de keuken toch nog steeds voor verrassingen komt te staan, en het nog steeds al doende zult moeten leren. Machines maken machines en ze evolveren zo snel dat er niet eens tijd is voor conflicten tussen de ene generatie en de volgende. Maar wij mensen – zelfs die van de jongste generatie – zijn ontzettend traag. Onze vooruitgang is onmerkbaar. Er gaan decennia overheen voor we successen en mislukkingen begrijpen. Toen we ons na veel inspanningen de culinaire kunst eigen maakten, toen we met onze ogen dicht wisten op welk moment de pudding van het vuur moest, waren er al heel wat van ons heengegaan. De familie die nu aan tafel gaat is een andere. We zijn geen kleinkinderen meer, maar opa's en oma's.

Bernardo heeft mijn vader, José Custódio, en mijn moeder, Maria Romana, nooit gekend, en de verhalen van tante Palma heeft hij ook nooit gehoord. De oude leunstoel is er nog en hij staat nog altijd op dezelfde plaats. Ik heb het nooit gewaagd hem opnieuw 'in te wijden.' Voor mij is dat een gesloten theater, het doek is gevallen, het toneel is leeg. Mijn dochter Rosário, die interieurontwerper is, ziet die stoel als een logge sta-in-de-weg. Alles eraan is oerlelijk, zegt ze. Niets past bij elkaar. Die arMLEUNINGEN, wat moet je er nog over zeggen? Volkomen buiten proportie. Kortom, een onding. Ze snapt niet waarom ik hem nog steeds niet wil wegdoen. Wat maakt

het uit dat het de stoel is waarin haar oudtante Palma altijd ging zitten om mij verhalen te vertellen? Rosário doet haar zegje als gerenommeerd beeldend kunstenaar en zet er haar handtekening onder. Rosário, een kunstenares. En dan zo praten over een stoel met die staat van dienst? Ik probeer er begrip voor op te brengen. Iedere generatie ervaart de dingen anders. Zodra ik een cliché spui als 'over smaak valt niet te twisten', komt Rosário op de proppen met 'liefde maakt blind'. Als er gevoelens bij komen kijken, wordt een esthetisch oordeel best ingewikkeld, is onze gezamenlijke conclusie. Bernardo mengt zich niet in de discussie. Hij lacht er zelfs om. Voor hem is de stoel alleen maar oncomfortabel. Niet eens zo lelijk.

De maat van de liefde

Van haar gezicht valt totaal niets af te lezen. Wordt het vandaag een droevig verhaal? Wat voor stemmetjes zal ze doen? Welk decor tovert ze me voor ogen als het doek opgaat? De eetkamer? Een steegje in Viana do Castelo? Overdag? Of ... Tante Palma schraapt haar keel, zwijgt even en steekt op plechtige toon van wal.

Eerste akte. Laat op de avond, zegt ze. Het stompje kaars dat vastzit op het tafelblad werpt een zwak licht op de gezichten. Papa en mama, net een paar maanden getrouwd, hebben niets te eten. Niets. Geen groente, geen fruit, geen kikkererwten, niets. Met zachte, respectvolle stem herinnert mama papa aan de rijst. Het antwoord is verontwaardiging, een vuist op tafel en een luide lach die op een snik lijkt.

‘Palma’s rijst?’

Nog een luide lach en tranen. Papa lijkt buiten zichzelf van woede. ‘Palma’s rijst, geen denken aan! Wat er ook gebeurt. Al sterf ik van de honger, die van de grond geveegde rijst eet ik niet!’

‘Palma’s rijst is gezegend. In de aarde geplant, uit de hemel gevallen, van de stenen geraapt.’

Mama staat rustig op, loopt zwijgend naar de slaapkamer en verdwijnt in het donker. Papa blijft zitten. Nasmeulend. Een stompje man dat om zo’n kleinigheid opbrandt. Wat heb je aan al die woede, die bitterheid?

‘Wat heb je aan ...?’

Het lange zwijgen van tante Palma verbaast me. Dramatische stilte? Nee, natuurlijk niet. Die spanningverhogende stiltes ken ik heel goed. Ik heb het gevoel dat de actrice even niets kan uitbrengen en niet wil dat ik, haar publiek, dat merkt. Ze kent alle trucjes, ze probeert zich te hernemen.

‘Wat heb je aan ...?’

Opnieuw een stilte. Tante Palma is van streek. Dit huilen hoort niet bij het verhaal. Ze probeert het te verbergen, snuit haar neus en veegt haar tranen af. Ze stoot een mal lachje uit. Tevergeefs – dat malle lachje hoort ook niet bij de plot. Echt niet, ik weet het zeker. Voor me zit niet langer de actrice, daar zit mijn tante. Het toneel is weer gewoon een stoel, ik zie het met m'n eigen ogen. Daarom kan ik, nu de scène is onderbroken, naar haar toe gaan zonder bang te zijn dat het onbeleefd is. We omhelzen elkaar. Ze geeft me veel kusjes en beschermt me met haar immense vleugels.

‘Antonio, vraag me niet waarom, want dat weet ik zelf ook niet. Je bent nog een kleine jongen, ik wil je geen verdriet doen en je niet in de war brengen. Ik hou heel veel van je vader. Je weet dat hij en ik dikke vrienden zijn, maar je moet dit hele verhaal over de rijst weten. Je moeder heeft me toestemming gegeven om je alles te vertellen. Vraag me niet waarom.’

Een rilling trekt door mijn hele lijf, zo een als ik soms voel als ik net heb geplast. Maar dan anders, dat weet ik. En ineens dringt tot me door dat ik ril omdat ik niet meer het neefje ben, ik ben de acteur, en zij is weer de actrice – vandaar die vleugels in plaats van armen! – en de stoel is weer het toneel, en dat we zo met de armen om elkaar heen staan, is omdat ik ook deel uitmaak van de scène en het woord nu aan mij is. Dit is mijn debuut. Een onverwacht en toch zo lang verwacht debuut.

‘Maakt u zich geen zorgen. Ik vind rijst lekker. Wat voor soort ook, kleefrijst, droge rijst, ik vind het allemaal lekker.’

Ik besluit mijn tekst met alle overtuigingskracht die ik in me heb: ‘Zelfs zonder bruine bonen of iets vind ik het nog lekker. Ik zweer het.’

De actrice lacht, ze kust mijn handen en armen en bijt er zachtjes in, ze zegt dat ze me wel op kan vreten en geeft me een kneepje in mijn wangen. Het doet pijn, maar ik geef geen kik, het maakt deel uit van de scène. En dan staat ze op, pakt me bij mijn armen en zwiert me in de rondte. Ik geef me over, zoals altijd. Daar gaan we met z'n tweeën alsof we één zijn, in wilde pirouettes. Mama komt langs en zegt dat ik zo meteen helemaal door het dolle heen ben en niet kan slapen. En wat dan nog? Mij kan het niet schelen, en de

actrice nog minder! We gaan door met het dansnummer, de deur uit, over de veranda en daarna in de openlucht. Daar liggen we, met bonzend hart, languit op het malse gras op adem te komen met ons gezicht naar de sterren, de piepkleine lampjes van ons theater. We zijn allebei gelukkig en voldaan. Uiteraard! Mijn debuut was een succes. Het gekef van de Dichter, mijn vuilnisbakkenhondje, is het applaus dat het bezegelt. Zijn wilde gedraai en gelijk over ons gezicht zijn het onmiskenbare bewijs dat het publiek ervan genoten heeft.

‘Antonio, ik hou heel veel van je, weet je dat?’

‘Ik hou ook van u, tante.’

‘Niks van waar! Hoeveel dan? Zeg op.’

Ik spreid mijn armen zo wijd als ik kan. Tante Palma daagt me uit.

‘Is dat alles?’

Ik strek mijn armen zo ver mogelijk. Ik kijk naar het ene uiteinde en dan naar het andere. Ik wiebel met mijn vingertoppen in de hoop dat ik zo een nog grotere mate van liefde haal. Zinloos. Maar het laat haar zien dat ik het niet zomaar opgeef. Zelfs al kost het tijd.

‘Als ik groter word, groeien mijn armen toch ook?’

‘Natuurlijk, lieverd.’

Ik haal mijn schouders op en doe mijn laatste bod. ‘Dan moet u maar wachten tot ik groot ben.’

Tante Palma’s glimlach laat me zien dat tussen de ene mondhoek en de andere plaats genoeg is voor alle liefde van de wereld. Een mateloze liefde die geen woorden of grote gebaren nodig heeft. We kruipen tegen elkaar aan, twee dieren op het frisse gras. De Dichter wurmt zich handig in de smalste kiertjes tussen ons in. Hij is ook een dier, hij weet hoe hij het zich gemakkelijk moet maken en hij is welkom.

Ineens is het uit met het eindeloze welbehagen.

‘We kunnen beter naar binnen gaan. Je broers en je zusje liggen allang in bed.’

In de zee zit jodium, dat geneest

Volgende avond. Tweede akte. We staan nu op de kade. Boeren, vissers, hun vrouwen en kinderen. Drama, voorgevoel van heimwee. Velen verlaten hun provincie, hun land. Allen gaan op zoek naar een waardiger leven met een minimum aan zekerheid voor hun gezin. Het enige wat ze willen is werk en hoop op betere tijden. Papa's vrienden proberen hem over te halen om met hen mee te gaan. Mama ziet er wel wat in om de gok te wagen en af te reizen naar Amerika, de Nieuwe Wereld. Papa vertrouwt al die propaganda niet en stribbelt tegen.

'Hoezo "Nieuwe Wereld"? De wereld daar is waarschijnlijk net zo oud, oneerlijk en miserabel als die hier.'

De berichten blijven binnenstromen. Over Brazilië, de vruchtbare grond die daar ligt te wachten op mensen die de handen uit de mouwen willen steken. Over de nieuwe, twintigste eeuw. De eeuw van de vooruitgang, van de kansen! Maar tante Palma begrijpt papa heel goed.

'Je vader is altijd een trotse Portugees geweest, zijn lichaam was daar diep geworteld. Je moeder Maria Romana en ik wisten niet of hij, als hij zo bruto werd weggerukt uit ons Portugal, die overplanting in nieuwe bodem zou overleven.'

Derde akte. Papa besluit naar Brazilië te emigreren. Tante Palma's gezicht klaart op, de toon en het ritme van het verhaal veranderen helemaal. Zelfs al ga je erop achteruit, verandering is heilzaam voor lichaam en geest. Zij, vrijgezel uit overtuiging, brengt haar broer tot het inzicht dat ze in den vreemde goed gezelschap zou zijn voor Maria Romana, en daarnaast uiteraard zal meehelpen in het huishouden. Papa, die nooit zomaar iets doet, weegt de voor- en nadelen tegen elkaar af en ziet in dat hij er flink bij zal winnen als hij de

zus meeneemt die hem heeft grootgebracht. Op 12 juli 1909 stappen ze met z'n drieën op de boot naar Rio de Janeiro – de ruzie om de rijst is dan een jaar geleden.

Doordringend geloei van een sloopshoorn, en nog eens. Zullen ze ooit terugkomen? Weer pootjebaden in de beek? Romantische wandelingen maken langs de Lima? De klokken van de kathedraal, het Praça da Rainha, het weidse uitzicht vanaf de Santa Luzia-basiliek: wanneer weer? Tante Palma en mama staan hand in hand op het dek. Ze wuiven met een witte zakdoek naar de achterblijvers. Op de kade antwoorden honderden andere zakdoeken in een glimlachende, geëmotioneerde stilte. Een enkeling gebruikt nog zijn stem om het laatste bericht mee te geven dat niet wordt verstaan. Wat zullen ze hebben gezegd? Nog eens 'ik hou van je'? Nog eens 'pas goed op jezelf'? Nog eens 'tot ziens' of 'vaarwel'? Zo uit de verte, daar en hier, is niemand van vlees en bloed. Alles is wuivend linnen. Waarom dan die brok in de keel, die pijn in het hart? Moest deze dag zo stralend zijn? Moest dat frisse briesje zo zacht over het gezicht strijken? Het is toch zomer? Waarom zweet dan niemand? Kleine pesterijtjes van God. Vloeken mag op momenten van pijn. Vloeken op dit soort momenten is heilzaam voor lichaam en geest. Moest Viana vandaag, uitgerekend op dit moment, zo mooi zijn? Zee, berg en rivier, alle drie zweren ze samen met de perverse Schepper. Moest dat nou echt? Dat groen schrijnt, dat blauw schrijnt, die schittering van het water schrijnt. Moest dat nou echt, God, dat openlijk pesten van mijn geliefden, die immers ook de Uwe zijn? Al die helderheid, moest dat nou?

'Palma, ik ben bang.'

'Brazilië. Mooie naam. Klinkt eenvoudig, zoals wij. Het komt goed.'

'Zijn we niets vergeten?'

'De pannen hebben we. Die paar boeken van ons ook. De rest is extra.'

'Hemelse goedheid, de rijst van mijn bruiloft zit er ook bij! Alle twaalf kilo! In het oratorium!'

Tante Palma weet het zeker: 'José Custódio vermoordt ons.'

'De ziel. Hij ligt in de hut. Hij weigert naar buiten te komen. Hij zegt dat het een marteling is zijn geboorteland beetje bij beetje te

zien verdwijnen, opgeslokt te zien worden door de zee.’

‘Nou, ik deins niet terug voor deze daad van overgave. Dit maakt deel uit van de geschiedenis. Ik kijk van niets weg wat bij het leven hoort.’

Mama kruipt dicht tegen tante Palma aan. Portugal is inmiddels een bijna onzichtbare streep. Een paar meeuwen krijsen nog, ze vliegen in kringetjes en keren dan terug naar het vasteland. Niemand huilt. Zijn knopen in de maag onvermijdelijk? Hef je hoofd, slaak een zucht. Doet het nog pijn? In de zee zit jodium, dat geneest. Halverwege de reis worden de knopen al wat lossen, ze vormen vriendschapsbanden. Nieuwe kennismakingen, nieuwe handdrukken. Aangenaam. Het genoegen is geheel aan ons.